

PETRA

plateforme européenne pour la traduction littéraire
 european platform for literary translation
 europäische plattform für literaturübersetzung
 europees platform voor de literaire vertaling

Dubravka Ugrešić

Out of Nation Zone

Tekst van de lezing gehouden op 1 december 2011 in Flagey, Brussel, tijdens de avond 'Grand Hotel Europa', een publieke hommage aan de literaire vertalers in het kader van het eerste congres van PETRA. 'Grand Hotel Europa' werd georganiseerd door Passa Porta en Het beschrijf. Zie ook www.petra2011.eu

Laat ik het maar meteen zeggen: ik heb voor vertalers een bijna grenzeloos respect, zelfs als ze – zoals een van mijn vertalers ooit deed – de namen Ilf en Petrov vertalen als de naam van een stad in Siberië. Vertalers zijn doorgaans bescheiden lieden. Ze zijn op de literaire landkaart nauwelijks zichtbaar en leiden een stil bestaan in de schaduw van de schrijver. Mijn sympathie voor vertalers komt ten dele voort uit mijn eigen positie op de literaire markt: zelf heb ik ook het gevoel dat ik bijna onzichtbaar ben. Ik schrijf in de taal van een klein land. Ik heb mijn kleine land verlaten om het recht op mijn literaire stem te behouden en mijn literaire teksten tegen geborneerde, nationale, etnische en ideologische projecties te beschermen. Ook al meen ik dat voor de volle honderd procent, toch weet ik maar al te goed dat het erg romantisch en weinig geloofwaardig klinkt. Minstens net zo ongeloofwaardig echter klinkt het gangbare cliché dat de literatuur geen grenzen kent. Dat kleine landje van mij is overigens ook weer in zes nog kleinere staatjes uiteengevallen. Mijn moedertaal was de enige bagage die ik meenam, heel veel anders had ik niet. Ik koester echter niet de romantische illusie dat je moedertaal onvervangbaar is. Ik vestigde me in een ander klein land, dat me vriendelijk opnam. Maar zowel in mijn oude literaire milieu als in het milieu waarin ik nu verkeer, zien ze mij als een 'vreemdeling'. Daar hebben ze in beide gevallen hun eigen redenen voor, maar inderdaad: ik ben een vreemdeling. Ik heb ervoor gekozen mijn literaire leven te leiden op een ongewone plaats, in een literaire *out of nation*-zone. Het leven in die zone is behoorlijk eenzaam, maar biedt toch, de beperkte omvang ervan in aanmerking genomen, verbazingwekkend veel ruimte. Ik doe mijn best om – al is dat met de twijfelachtige vreugde van iemand die vergeefs probeerde zichzelf van het leven te beroven – de consequenties van mijn keuze te aanvaarden. Ik schrijf in een taal die uiteenviel in drie officiële talen: Kroatisch,

Servisch en Bosnisch, maar die ondanks alle pogingen tot diversificatie één taal is gebleven. Het is de taal waarin alle oorlogsmisdadigers, zowel Serviërs als Kroaten, op het Joegoslavië-tribunaal in Den Haag bij hoog en bij laag volhouden dat ze onschuldig zijn. De tot wanhoop gedreven tolken en vertalers van het tribunaal hebben voor deze taal een geschikte afkorting bedacht: BCS - *Bosnian-Croatian-Serbian*. Welk weldenkend mens wil met iemand als ik in een literair huwelijk treden? Een vertaler. Vertalers houden me literair gezien in leven. Ons huwelijk is een verbintenis tussen twee armoedzaaiers, ons gezamenlijk, symbolisch kapitaal op het mondiale literaire speelveld is te verwaarlozen. Toch wordt ook het vertalen van literatuur uit een klein taalgebied als een beroep beschouwd. Een schrijfster die schrijft in een taal van een klein land, en dat vanuit een literaire *out of nation*-zone – wel, een mooie diagnose is dat.

Literatuur kent geen grenzen – het is een cliché waarin je niet moet geloven. Alleen literatuur die in een grote taal is geschreven, kent geen grenzen en kan zonder paspoort reizen. Of liever gezegd: de schrijvers reizen, allemaal op eigen gelegenheid, maar de grote literatuur staat op een betrouwbare wijze voor hen garant. Kleine literaturen reizen trots de wereld rond, zwaaiend met hun paspoorten. Of liever gezegd: ze reizen samen, want slechts gezamenlijk kunnen ze zich van een bestaan verzekeren. Elke schrijver die is vervreemd (of zichzelf heeft vervreemd) van de literatuur waaruit hij afkomstig is, reist op een dubieus paspoort. Elke literaire douanier heeft het recht om hem, om welke reden dan ook, uit de literaire trein te zetten.

Dat is de reden van mijn inwendige spanning, van mijn voortdurende gemopper, iets wat ook andere schrijvers uit de *out of nation*-zone niet vreemd is: ik voel me voortdurend genoodzaakt om aan zo'n denkbeeldige douanier uit te leggen waarom mijn paspoort zoveel bedenkingen oproept. En zo begint er een ironische opeenstapeling van misverstanden, zoals je altijd krijgt wanneer je op voet van ongelijkwaardigheid met een douanebeambte in discussie gaat. Wat doet het ertoe, zult u zeggen, of je nu een Kroatische, Belgische of Amerikaanse schrijver bent? Dat doet er alles toe, het verschil zit in de interpretatie van je positie als schrijver, in de manier waarop onze denkbeeldige douanier de schrijver en zijn tekst zal duiden. En die douaniers, dat zijn wij, de lezers, ook al zouden we nooit op het idee komen om onszelf als zodanig te beschouwen.

Stel dat iemand mij en mijn – voor deze gelegenheid bedachte – collega John naar de Noordpool stuurt om ons daarover een stuk te laten schrijven. Stel dat er iets ongelooflijks gebeurt: John en ik komen terug met *precies dezelfde* tekst. Johns visie behoeft geen vertaling, die is bijna universeel, om de simpele reden dat hij een man is en uit Engeland of Amerika komt. Mijn visie zal worden geïnterpreteerd als die van iemand uit Oost-Europa, van de Balkan, als postcommunistisch, post-Joegoslavisch, Kroatisch en vrouwelijk, kortom, als iets aparts. Mijn beschrijving van de witte ijswoestijn zal al snel met een geïnterpreteerde,

d.w.z. niet-bestaande inhoud worden aangevuld. John zal van de 'douaniers' de vraag te horen krijgen of hij in die witte wereld een ontmoeting met het metafysische had, terwijl ze mij zullen vragen of ik daar mijn vroegere landgenoten heb ontmoet, en of ik zou kunnen vertellen hoe ik over de ontwikkeling van het Kroatische ecofeminisme denk. Misschien zullen ze me vragen waarom ik in Amsterdam woon, terwijl je zou verwachten dat ik in Kroatië woon. John wordt beschouwd als een groot schrijver. Mij beschouwen ze als een soort literaire gids, maar dan speciaal voor de Balkan. Welke van de beide mogelijkheden de beste is, hangt af van de interpretatie en de interpretator.

Literatuur kent geen grenzen – het is een cliché waarin je ondanks alles toch moet geloven. Ondanks al mijn verwarrende ervaringen op dat punt is mijn geloof daarin onwankelbaar. Je hebt een literair origineel, en daartegenover de replica's die de vertalers ervan maken. De levens van deze replica's vormen samen een verhaal dat dikwijls interessanter en dramatischer is dan het stabiele bestaan van de oorspronkelijke tekst. Vertalingen – slecht, goed, krom of juist veel beter dan het origineel – leiden een rijk leven, dat bovendien wordt gevoed met de energie van de lezers; zo ontstaan de ontelbare boeken die ons vormen, opvoeden, leesplezier verschaffen en 'ons leven redden'; de boeken waarvan de bladzijden zijn doordrenkt met onze ervaringen, ons leven, onze overtuigingen, de tijd waarin we leven en nog eindeloos veel meer. Want uit een vertaling (en let wel: ook lezers zijn vertalers) kun je veel dingen halen. *De tovenaer van Oz* was mijn meest geliefde kinderboek. Pas veel later kwam ik erachter dat dit boek in Joegoslavië (en in de rest van de Oost-Europese wereld) terecht kwam via het Russisch, en dat de auteur niet een zekere A. Volkov was (die het boek voor het Russische lezerspubliek had aangepast, d.w.z. gecensureerd), maar de Amerikaanse schrijver Frank L. Baum. Toen ik voor het eerst in Moskou kwam (dat was in 1975, nu alweer zo lang geleden), kon ik me niet aan de indruk onttrekken dat ik me in een Oz bevond dat van elke kleur was ontdaan, en dat je maar het gordijn hoefde op te trekken, zoals Toto in het verhaal doet, om het met de *special effects* van het totalitarisme gemaskeerde bedrog aan het licht te brengen. Baums onschuldige pijl trof het totalitarisme recht in het hart. De pijlen die vanuit de dissidente literatuur van de Sovjet-Unie werden afgeschoten, waren lang niet zo effectief. Dat wist overigens ook de arme A. Volkov, daarom deed hij ook zo intens zijn best om de tekst 'aan te passen'.

Een ander favoriet boek uit mijn kinderjaren was *Alice in Wonderland*. Ik las het in de enige vertaling die destijds voorhanden was. Jaren later maakte een Kroatische schrijver een nieuwe vertaling van het boek. De twee vertalingen laten zich lezen als twee varianten van het Kroatisch. Ik had de 'verkeerde' versie, mijn neefjes de 'goede'. We spreken dezelfde taal, maar met verschillende emotionele nuances. Ik ben dol op de onbeholpen en soms onjuist vertaalde versjes in mijn boek, terwijl mijn neefjes worstelen met de steriele versjes in hun versie. Wie de twee vertalingen met elkaar vergelijkt, leest daarin een parallel verhaal over het uiteenvallen van een land, over menselijke domheid, over het geweld dat de taal

wordt aangedaan en over nog veel meer – al met al een heel wat gloedvoller en geloofwaardiger verhaal dan alles wat de officiële geschiedschrijving ons kan bieden.

Elke vertaling is onderdeel van een wonderlijk communicatieproces dat enige gelijkenis vertoont met het spelletje dat ‘telefoontje’ of ‘Chinese whispers’ wordt genoemd en waarin het woord dat de eerste spreker in de keten zegt, onlosmakelijk is verbonden met wat de laatste meent te verstaan. Elke vertaling draagt bij aan een opeenstapeling van misverstanden, en tegelijk aan een vermenigvuldiging van betekenissen. Daarom dient men er met alle middelen voor te zorgen dat een tekst kan reizen en dat er excentriekelingen zijn die boodschappen in een fles versturen, en andere excentriekelingen die daarnaar op zoek gaan; daarom is het van groot belang om het in de huidige orgie van communicatie niet op te geven, ook al denken wij, de afzenders van die boodschappen, dat alle communicatie aan dovemans oren gericht is en dus geen enkele zin heeft. Want ergens aan een verre kust is er een ontvanger die op onze boodschap wacht. Een van de redenen waarom hij bestaat is – om met Jorge Luis Borges te spreken – dat hij onze tekst zal verrijken, verkeerd zal begrijpen en in iets anders zal veranderen.

Vertaling uit het Kroatisch door Roel Schuyt